

Karay The Trakai Dialect, Timur Kocaoğlu-Mykolas Firkovičius, Lincom Europa, 2006, 242 P.

Karay The Trakai Dialect, Timur Kocaoğlu-Mykolas Firkovičius, Lincom Europa, 2006, 242 P.

Bekir DİREKÇİ*

Özet

Bu çalışmada Litvanya'da kullanılan Karay dili, Karayların tarihi, özellikle Litvanya'da yaşayan Karaylar hakkında bilgiler verilmiştir. Karay dilini yeniden canlandırmak için yapılan toplumsal ve bilimsel etkinliklerin yanı sıra, Karaylar ve dilleri üzerine yapılan bilimsel çalışmalar hakkında genel bilgi verilmiştir. Çalışma, Karay Türkçesi Trakai Lehçesi'nin El Kitabı niteliğinde hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Karay, Karay Türkçesi, Trakai Lehçesi, Timur Kocaoğlu, Mykolas Firkovičius

Abstract

In this study information is given about the Karay language, the history of Karays and particularly Karays located in Lithuania. Also general information is given about scientific studies on Karays and their languages besides social and scientific activities performed to reanimate Karay language. The study was prepared as a Manual for Trakai Dialect of Karay Turkish.

Key Words

Karay, Karay Turkish, Trakai Dialect, Timur Kocaoğlu, Mykolas Firkovičius

* Okt., Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü Türk Dili Bölümü.

Ülkemizde Türk dilinin lehçelerine yönelik pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlar arasında; Fatih KİRİŞÇİOĞLU'nun *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*, Nevzat ÖZKAN'ın *Gagavuz Türkçesi Grameri*, Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL'in *Kırgız Türkçesi Grameri*, Volkan Coşkun'un *Özbek Türkçesi Grameri*, Rıdvan ÖZTÜRK'ün *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*, *Özbek Türkçesi El Kitabı* sayılabilir. Bugün bu çalışmalara, *Karay The Trakai Dialect* adıyla yayımlanan bir yenisi daha eklenmiş bulunmaktadır.

Bu yazıda, Timur Kocaoğlu'nun büyük bir emek mahsulü olduğu anlaşılan bu eseri ana hatlarıyla tanıtılmaya çalışılacaktır.

Eserin arka kapağında, Karay Dilinin dünyada kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya olan dillerden biri olduğu ve yaklaşık 50.000 Karaylıdan 2000'e yakınının Türk asıllı olduğu bilgisi verilmiştir. Asıl önemli olanı ise Karayca konuşanların 50 kişiden az olması bilgisidir.

Eser; Timur Kocaoğlunun ön sözü, kısaltma ve işaretler, giriş ve altı bölüm üzerine kurulmuştur. Eserde yapılan dizgi hataları, eserin arka kapağının arkasına eklenen bir sayfada düzeltmeleri yapılarak gösterilmiştir.

0. GİRİŞ (s. 1–8) kısmında;

0.1 Karay (Karaim)Dili (s.1); Karay Dilinin tarihî kökenleri ve Karaycanın lehçeleri hakkında bilgi verilmiştir. Karaycanın üç lehçesi olduğu ve Litvanyada kullanılan Trakai Lehçesine karşı toplumsal ve bilimsel bir ilginin uyanmağa başladığı ifade edilmiştir.

0.2 Karay ve Karaim İsimleri (s.1); Karay ve Karaim kelimelerinin etimolojileriyle ilgili bilgiler verilmiş; farklı dillerdeki söyleniş şekilleri değerlendirilmiştir.

0.3 Karaylar (Karaimler) (s. 2); Karay halkının etnik kökenleriyle hakkında değerlendirmeler yapılmış olup, Türk soylu olan Karaylar ile Türk soylu olmayan Karayların yaşadıkları ülkeler ve nüfuslarıyla ilgili bilgiler verilmiştir.

0.4 Litvanya Karayları (s.4); Litvanya Karaylarının tarihî maceralarının ve günümüzdeki durumlarının anlatıldığı bu kısımda Litvanya Karaylarının dinî ve kültürel toplulukları hakkında bilgiler verilmiştir.

0.5 Yaşayan Karayca (s. 6); Karaycanın günümüze kadar gelmesinde emeği geçen araştırmacılar, şairler, yazarlar zikredilmiş ve farklı ülkelerde Karay Türkçesinde yapılan yayınların lehçeye olan katkıları belirtilmiştir.

0.6 Karaylar Hakkında Yapılan Çalışmalar (s.7); Karay halkı, Karay Türkçesi ve Karay kültürü ile ilgili yapılan çalışmalar sayılmış, bu çalışmalar hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

1. BÖLÜM SES BİLGİSİ (s. 9–15): Altı alt başlıktan oluşmaktadır.

1.1 Transkripsiyon alfabesi (s. 9); Bu kısımda Karayların alfabe maceralarına değinilmiştir. 1. tabloda verilen Litvanya Karay Alfabesi üç sütunda gösterilmiş olup 1. sütunda Karay Latin Alfabesi, 2. sütunda Türk Dünyası Alfabesi (UTLA), 3. sütunda ise hem Karay Latin Alfabesi hem de Türk Dünyası Alfabesindeki (UTLA) seslerin İngilizce konuşanlar için doğru telaffuzu gösterilmiştir.

2.2 Ünlüler (s.12); Karay Dilinin Trakai ve Kırım Lehçelerindeki ünlüler verilmiş ve Trakai Lehçesindeki dokuzuncu ünlü olan é (kapalı e) ile ilgili bilgiler verilmiştir. 3. tabloda ünlülerin özellikleri gösterilmiştir.

3.3 Ünsüzler (s. 13); Karay Türkçesindeki 23 ünsüz ses, 4. tabloda verilmiş ve bunların ses değerleri açıklanmıştır. Bunları yanı sıra yumuşak ge (ğ) sesi ile ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur.

4.4 Ünlü Uyumu (s. 14); Türk lehçelerinin en belirgin özelliği olan kalınlık-incecik uyumu uygulamalı olarak gösterilmiştir.

5.5 Ünlü Değişimi (s.14); Karaycadaki eklerin ünlü uyumuna göre değişmesi ve orta hece ünlüsü düşmesi örneklendirilmiştir.

6.6 Ünsüz Değişimi (s. 14); Karay Türkçesindeki ünsüz değişmelerinin Genel Türkçedeki ünsüz değişmelerinden farklı olmadığı belirtilmiş ve bu durum örneklendirilmiştir. Bu kısımda ünsüz benzeşmeleriyle ilgili örnekler de verilmiştir.

2. BÖLÜM YAPI BİLGİSİ (s. 15–38); Bu bölüm 14 alt başlıktan oluşmaktadır.

Yapı özellikleri itibarıyla Karaycanın, Türk ve Altay dillerinin yapı özelliğini taşıdığı belirtilmiştir. Yabancı dillerden kaynaklanan bazı istisnai durumlar verilmiştir.

2.1 İsim (s.16); Karay Türkçesinde isimler çekimlenirken teklik ve çokluk 2. şahıs iyelik çekimlerinde y>n hususu dikkat çekmektedir. 5. tabloda verilen örneklerde bu durum görülmektedir.

2.2 İsmın Hâlleri (s. 16); Karaycadaki isimlerin yedi hâli vardır. Vasıta hâli eki Kazak Lehçesinde olduğu gibi (ba) ekiyle çekimlenmektedir. 6. ve 7. tabloda isim hâl eklerinin çekimleri örneklendirilmiştir.

2.3 Sıfatlar (s.17); Karaycadaki sıfatların özellikleri belirtilmiştir. Genel Türkçedeki sıfatlar görülen özelliklerin Karaycada da korunduğu örneklerden anlaşılmaktadır.

2.4 Sayılar (s.18); Karay dilinde sıra sayılarının, asal sayıların sonuna + **ınçı**, + **inçi**, + **nçı**, + **ünçü** ekleri getirilerek yapıldığı örneklendirilmiş; “birinçi” (< bir + **inçi**) ve “toğuzunçu” (< toğuz + **unçu**).

Kesir sayılarının grup numaralarını ifade eden asal sayılardan sonra gelen + **ov**, + **öv**, son ekleriyle oluşturulduğu örneklendirilmiştir; son ekler + **ovlan**, + **övlan** asal sayılardan sonra sayısal grupları ifade eder: **Néçövlen** siz? (Kaç kişisiniz?) Biz **ekövlen** (Biz iki kişiyiz).

Üleştirme sayılarının asal sayılardan sonra +**arı**, +**teri**, +**sarı**, +**şeri** ekleri getirilerek yapıldığı örneklendirilmiş; **biresi** (birer birer), **ikişeri** (ikişer ikişer), **üçeri**, **dörteri**, **béşeri**, **altışarı**, **yedişeri**, **seğizeri**, **toğuzarı**, **onarı**. Üleştirme sayılarının bu şekilde kullanımının diğer Türk lehçelerinde yaygın olmadığı bilgisi verilmiştir.

2.5 Zamirler (s. 19); Karay Türkçesinde kullanılan zamirlerin, Eski Türkçenin özelliklerini koruduğu, özellikle de Kıpçak ve Karluk grubu özelliklerini taşıdığı belirtilmiştir. Zamirler altı alt başlık altında gösterilmiştir. Bunlar sırasıyla;

2.5.1 Şahıs zamirleri 9. tabloda gösterilmiştir.

2.5.2 İşaret zamirleri 10. tabloda gösterilmiştir.

2.5.3 Dönüştürme zamirleri Karay Türkçesinde dönüştürme zamirinin öz olduğu belirtilmiş ve 11. tabloda gösterilmiştir.

2.5.4 Soru zamirleri Karay Türkçesinde başlıca iki soru zamiri olduğu (kim, ne) belirtilmiş, diğer soru zamirlerinin bunlara iyelik ve hâl ekleri getirilerek türetildiği vurgulanmış ve 12. tabloda bunların çekimleri gösterilmiştir.

Bir de, üçüncü gruba giren soru zamirlerinin Eski Türkçenin özelliklerini taşıdığı bilgisi verilmiştir.

2.5.5 Belirsiz zamirler Karay Türkçesinde belirsiz zamirlerin soru zamirleri ve **és** ekiyle yapıldığı belirtilmiştir.

2.5.6 Olumsuz (negatif) zamirler Karay Türkçesinde soru ve belirsiz zamirlerin sonuna +**dé** ekinin getirilmesiyle yapıldığı örneklendirilmiştir: **kişi + dé** (hiç kimse), **némét + de** (hiçbir şey) vb.

2.6 Zarflar (s. 21); Karay Türkçesinde sık kullanılan zarflar sayılmış, bazı zarfların son eklerle yapıldığı ifade edilmiştir. Diğer zarfların ise isimlerin çeşitli hâl çekimleri ile yapıldığı örneklendirilmiştir. Ayrıca Karay Türkçesindeki ünlemler ve bağlaçlar verilmiş ve örneklendirilmiştir.

2.7 Fiil (s. 22); Karay Türkçesinde, diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi hem fiil köklü hem de isim köklü fiiller vardır. Fiillerdeki durumun genel Türkçedeki özelliklerle örtüştüğü belirtilerek örnekler verilmiştir.

2.8 Sıfat-Fiil (s. 22); Karay Türkçesinde kullanılan en yaygın sıfat-fiiller verilmiş ve örneklendirilmiştir.

2.9 Zarf-Fiil (s.23); Karay Türkçesinde kullanılan en yaygın zarf-fiiller verilmiş ve örneklendirilmiştir.

2.10 Zamanlar (s.23–25); Bu kısımda; şimdiki zaman, geçmiş zaman ve gelecek zaman verilmiştir.

2.10.1 Şimdiki zaman Karay Türkçesinde şimdiki zaman ekinin ünsüzle biten fiillerden sonra -a ve -e, ünlüyle biten fiillerden sonra ise -y şeklinde kullanıldığı ve bunu teklik ve çokluk şahıs eklerinin takip ettiği bilgisi verilmiştir.

Şimdiki zamanın kısa (daha çok ağızlarda) ve uzun iki şekli olduğu ifade edilmiş ve bunların olumlu çekimleri 13. ve 14. tabloda, olumsuz çekimleri 15. ve 16. tabloda gösterilmiştir.

2.10.2 Geçmiş zaman Karay Türkçesinde geçmiş zamanın sekiz eki sayılmıştır. Bu ekler fiillerin yalın hâllerine eklenir ve sonra teklik veya çokluk şahıs ekleri getirilir bilgisi verilmiş, 17. tabloda örneklendirilmiştir.

Geçmiş zamanın olumsuzunun -ma/-me olumsuzluk ekleriyle yapıldığı ifade edilmiştir.

2.10.3 Gelecek zaman Karay Türkçesinde gelecek zamanın yedi eki sayılmıştır. Bu ekler fiillerin yalın hâllerine eklenir ve sonra teklik veya çokluk şahıs ekleri getirilir, bilgisi verilmiştir.

Gelecek zamanın kısa (daha çok ağızlarda) ve uzun iki şekli olduğu belirtilmiş, bunların olumlu çekimleri 18. ve 19. tabloda, olumsuz çekimi de 21. tabloda gösterilmiştir.

2.11 Kipler (s. 26–29); Karay Türkçesinde kullanılan emir kipi, istek kipi, şart kipi ve yeterlilik kipleri sayılmıştır.

2.11.1 Emir kipi Karay Türkçesinde emir kipi Genel Türkçedeki gibidir. 22. ve 23. tabloda örnekleriyle gösterilmiştir.

2.11.2. İstek kipi Karay Türkçesinde istek kipinin şimdiki zaman ve geçmiş zamanda çekimlendiği ifade edilmiştir.

2.11.2.1 İstek kipi-Şimdiki zaman Karay Türkçesinde istek kipi şimdiki zamanda ve yakın gelecek zamanda bir şeyi yapmak için bir isteği ifade eder. Üç farklı şekli olduğu belirtilir. İstek kipinin şimdiki zaman çekimleri 24. ve 25. tabloda gösterilmiştir.

2.11.2.2 İstek kipi-Geçmiş zaman Karay Türkçesinde istek kipin geçmişte yapılması gereken ancak yapılmayan bir hareketi de anlatır. 26. ve 27. tabloda istek kipinin geçmiş zaman çekimleri gösterilmiştir.

2.11.3 Şart kipi Karay Türkçesinde şart kipinin şimdi ve yakın gelecekte şarta bağlı bir hareketi yansıttığı söylenmiştir.

2.11.3.1 Şart kipi-Şimdiki zaman Karay Türkçesinde şart kipinin şimdiki zaman çekimi 28. tabloda örneklendirilmiştir.

2.11.3.2 Şart kipi-Geçmiş zaman Karay Türkçesinde şart kipi, geçmişte yapılması gereken şart durumlarını da anlatır. Şart kipinin geçmiş zaman çekimleri 29. ve 30. tabloda örneklendirilmiştir.

2.11.4 Yeterlilik hâli Karay dilinde yeterlilik hâli kabiliyet veya ihtimali belirtir. Şimdiki zaman, geçmiş zaman ve gelecek zaman olmak üzere 3 şeklinin olduğu ifade edilmiştir.

2.11.4.1 Yeterlilik hâli-Şimdiki zaman Karay Türkçesinde ana eylemi tamamlayan kök fiile yardımcı fiiller (-al, -el, -yal) getirilmek suretiyle yapıldığı belirtilmiş, 31. ve 32. tabloda yeterlilik hâlinin şimdiki zaman çekimi örneklendirilmiştir.

2.11.4.2 Yeterlilik hâli-Geçmiş zaman Karay Türkçesinde ana eylemi tamamlayan kök fiile yardımcı fiiller (-al, -el ya da -yaş) getirilmek suretiyle yapıldığı belirtilmiştir. Yeterlilik hâlinin geçmiş zaman çekimi 33. tabloda örneklendirilmiştir.

Yardımcı fiil, kişi ekinden önce geçmiş zaman eklerinden (-dı, -di) birini alır, bilgisi de eklenmiştir.

2.11.4.3 Yeterlilik hâli-Gelecek zaman Karay Türkçesinde ana eylemi tamamlayan kök fiile yardımcı fiiller (-al, -el) getirilerek yapıldığı belirtilmiş, 35. ve 36. tabloda yeterlilik hâlinin gelecek zaman çekimi örneklendirilmiştir.

Yardımcı fiil, kişi ekinden önce -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür, -r eklerinden birini alır, bilgisi de eklenmiştir.

2.12 Geniş Zamanın Hikâyesi (s.32); Karay Türkçesinde Geniş Zamanın Hikâyesi geçmiş alışkanlıkları ifade eder. İki fiilden oluşur. Fiil kökü -r, -ır,-ir, -ur, -ür, -ar,-er eklerinden birini; ek fiil [er-(>è-)] ise zaman ekini kişi ekinden önce alır, denilmiştir. Olumlu çekimi 35. tabloda; olumsuz çekimi 36. tabloda gösterilmiştir.

2.13 Mastar (s. 33); Karay Türkçesinde -ma/-me eklerini almış fiillerin mastar hâlleri olumlu; -masxa ve -meske eklerini almış fiillerin mastar hâllerinin olumsuz olduğu örneklendirilmiştir: bariyız yuqlama (uyumaya git). Biz başleybiz yırlama (şarkı söylemeye başlarız)... Mastarın olumsuz hâli: bolmasxa (olma), kétmeske (gitme) urlamasxa (çalma).

2.14 Yapım Ekleri (s. 34–36) Karay Türkçesinde kelime oluşumunun genel Türk Lehçelerinde olduğu gibi eklerle yapıldığı, ancak birçok kelimenin birleştirme yoluyla oluşturulduğu belirtilmiştir. Karay Türkçesindeki yapım eklerinin işlek olanları seçilerek; fiilden isim yapan ekler, isimden fiil yapan ekler, isimden isim yapan ekler ve fiilden fiil yapan ekler şeklinde sınıflandırılarak örneklendirilmiştir.

3. Söz Dizimi (s. 37)

Çeşitli dilbilgisi eserlerinde, Karay Türkçesinin cümle yapısının diğer Türk lehçeleriyle aynı olmadığına dikkat çekildiği, yazılı dinsel metinler incelendiğinde bu varsayımın kısmen doğru olduğu belirtilir. Firkovičius, bu özelliğin kısmen İbranice yazılmış olan Tevrat'ın çevrimine dayandığına dikkati çeker.

Firkovičius'un, Karay dilbilgisi kitabında, özellikle Türkçenin yapısına uygun söz dizimi bulunan konuşma dilinden ve Karayca cümlelerden örnekler verdiği belirtilmiştir.

4. İfadeler ve Basit Metinler (s. 39–156)

Karay Türkçesinden derlenen günlük hayatta kullanılan pratik konuşma kalıplarına yer verilmiştir.

5. Dizin (s. 159–231) Karayca ve İngilizce dizinler verilmiştir.

6. Kaynaklar (s. 232–242) ve fotoğraf alıntılarını gösteren kaynaklar (s. 242).

Eser, tam anlamıyla bir gramer kitabı olmayıp daha çok pratik amaçlı dil kullanımı üzerine kurulmuştur. Eserin dilinin İngilizce olması, bizde eserin uluslar arası bir amaç güdülerek yazıldığı düşüncesini oluşturmuştur.

Çalışma, kaybolmakta olan Karay Türkçesini, benliğini yitirmek üzere olan Karay Türklerini gündeme getirmiő ve Türklük Bilimine büyük bir katkı sađlamıőtır. Bundan sonra yapılması düőünülen karőılaőtırmalı gramer çalıőmalarında da eserin yararlı bir kaynak olacağı aőikârdır. ©